

Ivor KARAVANIĆ

PRIJEDLOG OSNOVNOGA STRUKOVNOG NAZIVLJA ZA SREDNJI I MLAĐI PALEOLITIK

UDK 903.(497.13)»632«

Stručni članak

Prapovijesna arheologija

Article spécialisé

Archéologie préhistorique

Primljeno: 1992.06.23.

Reçu:

Ivor Karavanić

HR-41000 Zagreb, Hrvatska,

Arheološki zavod

Filozofskog fakulteta,

Salajeva 3

U članku je navedeno i objašnjeno osnovno strukovno nazivlje potrebno za analizu paleolitičkog oruđa. Da bi se izbjegle neujednačenosti, na hrvatskom je jeziku predloženo nazivlje za pojedine tipove oruđa srednjeg i mlađeg paleolitika.

Uvod

Za preciznije određivanje neke paleolitičke kulture, kao i za identifikaciju svake kulturne manifestacije, potrebno je što temeljitije raspoznavanje materijalnih izrađevina ili artefakata. Na osnovi tipologije, stilizacije, tehnološke razine obradbe itd. mogu se očitati eventualna razina kulturnih spoznaja odnosnih populacija, uočiti postojanje nekih navika ili pak tradicija svojstvenih pojedinim skupinama, ustanoviti razlika prema drugim istodobnim skupinama i prepoznati kulturni, a možda i biološki entiteti ljudi. Iz tih teoretskih okvira i za razdoblje starijega kamenog doba tehnološka i tipološka analiza metodološke su poluge za proučavanje mehanizma kulturnog slijeda i kulturnih promjena.

Tehnologija paleolitičkih artefakata obično se temelji na izravnom eksperimentiranju dobivanja sličnih oruđa ali i na etnomodelima uočenima na nižim stupnjevima ekonomskih

odnosa suvremenih nomada ili lovaca. Paleolitički lovci, za izradbu artefakata, uglavnom koriste kamenje velike tvrdoće i školjkastog loma (npr. kremenje, magmatske i metamorfne stijene), primjenjujući više tehnika. One se postupno razvijaju a više njih može biti prisutno i unutar istoga vremenskog ili kulturnog razdoblja. Tehnika izradbe je zapravo sredstvo pomoću kojega paleolitički lovac stvara oruđe određene morfologije ili upotrebe. Oblike oruđa razvrstavamo primjenom tipologije. Tipologija je znanost koja omogućuje definiranje, prepoznavanje i klasificiranje različitih vrsta oruđa pronađenih u prapovijesnim slojevima.¹ Kod istih tipova oruđa mogu se uočiti neke razlike koje obično ne utječu na njihovu funkciju, a uvjetovane su različitim sastavom ishodišnog materijala ili primjenom različitih tehnika izradbe. U isti tip npr. u strugala biti će uvrštena sva oruđa koja podlježu tome tipološkom kriteriju bez obzira na materijal ili tehniku kojom su izrađeni. Međutim, valja navesti da će tehnika izradbe oruđa imati izuzetno značenje samo kod nekih posebnih tipova, kao što su npr. solitrejenski šiljci s usjekom.

Problem tipološke i statističke analize ozbiljnije se u svijetu počeo razrađivati tek pedesetih i šezdesetih godina ovog stoljeća iako se počeci tipološkog razvrstavanja artefakata javljaju znatno ranije. F. Bordes je upotrijebio statističku metodu 1950. g. pri obradbi litičkog materijala starijeg i srednjeg paleolitika.² Godine 1961. izišlo je prvo izdanje njegove tipologije temeljene na materijalu starijeg i srednjeg paleolitika zapadne Europe i sredozemnih zemalja.³ Istu metodu D. de Sonneville-Bordes i J. Perrot primijenili su za oruđa mlađeg paleolitika u zapadnoj Europi.⁴ Danas postoji više sustava tipoloških analiza litičke industrije i klasifikacijskih lista paleolitičkih artefakata.

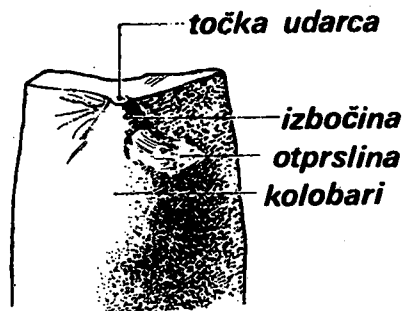
U Hrvatskoj, među našim istraživačima paleolitika uglavnom su samo djelomično korištena dostignuća stranih arheologa. U Sloveniji je F. Osolc uz pomoć S. i M. Brodara po francuskom uzoru napravio slovenska nazivlja⁵ a V. Pohar je pružila cjelovit prikaz paleolitičke tipologije prema F. Bordesu za stariji i srednji te prema D. de Sonneville-Bordes i J. Perrotu za mlađi paleolitik, koristeći se paleolitičkim materijalom Slovenije.⁶

O potrebi izradbe zajedničkoga arheološkog strukovnog nazivlja na hrvatskom književnom jeziku pisao je Š. Batović,⁷ a taj je problem nezaobilazan pri izradbi tipoloških sustava paleolitičkih artefakata. Na hrvatskom jeziku još uvijek na postoji cjeloviti popis nazivlja paleolitičkih artefakata, dok je u znanstvenim radovima uočljivo njihovo neujednačeno korištenje na što je upozorio M. Brodar.⁸

U ovom će radu biti navedeni strukovni izrazi, nezaobilazni pri analizi litičkog materijala, i predložena nazivlja za tipove oruđa koja se često pod različitim imenima navode u našoj znanstvenoj literaturi. Nazivlja i osnovni principi razlikovanja artefakata temelje se uglavnom na tipologijama F. Bordesa, D. de Sonneville-Bordes i J. Perrota.⁹

Osnove tipološke analize

Da bi se moglo govoriti o tipološkoj analizi, potrebno je ponajprije razjasniti temeljne pojmove vezane za litički materijal. Tako npr. jezgrom nazivamo svaki kamen od kojeg je namjenski odbijen barem jedan odbojak.¹⁰ Odbojak je dio kamena koji se zbog udarca odvojio od jezgre, a ako je njegova dužina barem dva puta veća od širine nazivamo ga sječivom. Ukoliko se na odbojku nalaze dijelovi okorine (korteksa) nazivamo ga rubnim odbojkom. Nepravilan odbojak, bez jasne strane loma zovemo krhotinom. Na jezgri se nalazi udarna ploha i negativni odbojaka. Udarna ploha jest pripravljen dio jezgre po kome je paleolitički lovac udarao, direktno čekićem (udaračem) ili preko dlijeta (npr. komada kosti, roga) da bi odbio odbojke. Dio udarne plohe koji je ostao na odbojku nazivamo plohom (talon).

SL. 1

Za pravilno tumačenje tehnike izradbe pojedinog artefakta, te za tipološko razvrstavanje, potrebno je poznavanje načina orijentacije i imenovanje strana artefakta. Razlikujemo dorzalnu i ventralnu stranu odbojka ili sječiva. Ventralna je strana prije odbijanja bila spojena s jezgrom, dok je dorzalna strana vanjska. Na ventralnoj strani (sl. 1), ispod ploha, nalazi se točka udarca, izbočina (bulbus), ispod i oko izbočine šire se kolobari, a ponekad je na izbočini uočljiva i brazgotina koju nazivamo otprslinom.

Plohak može biti:¹¹

SL. 2

1) Gladak (sl. 2a)

Plohak je gladak ako je udarna ploha cijela, ili na mjestu od kojeg je odbijen odbojak, glatka. Plohak koji je prekriven okorinom neobrađen je i smatrat će se također glatkim.

2) Višeplošan (fasetiran), (sl. 2b, c)

Višeplošan plohak ima tragove obradbe udarne plohe. Udarne ploha jezgre bila je obrađena serijom manjih odbojaka (faseta). Razlikujemo:

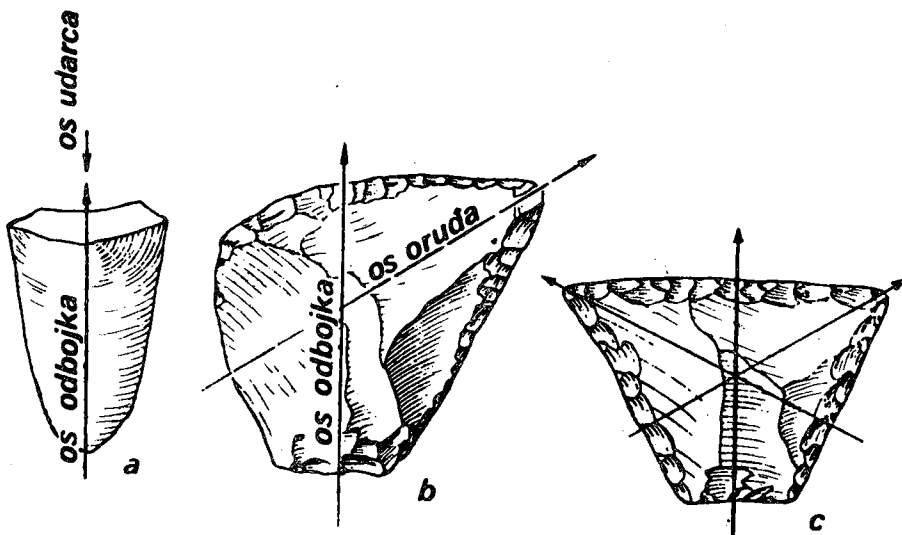
a) ravan višeplošan plohak (sl. 2b)

b) izbočen (konveksan) višeplošan plohak (sl. 2c)

3) Dvopovršinski (diedričan), (sl. 2d)

Ovaj plohak ima samo dvije velike fasete.

U mnogim slučajevima tip plohka neće biti odrediv, primjerice on može biti odbijen u želji da se stanji taj dio odbojka.

SL. 3

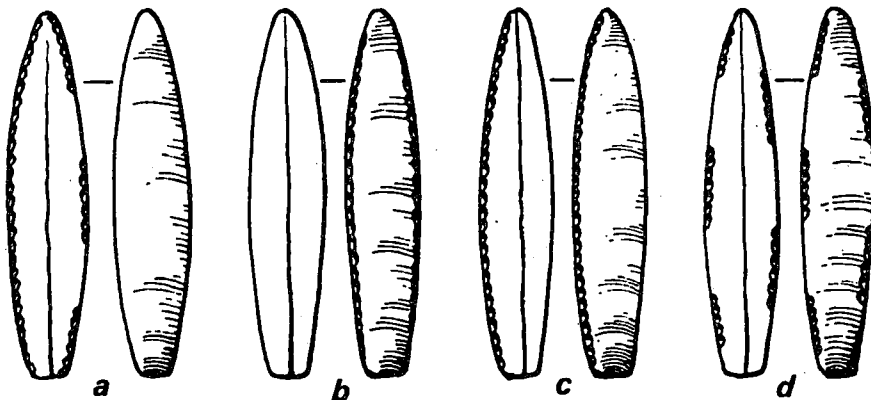
Kod određivanja tipa oruđa često će biti potrebno ustanoviti os odbojka i os oruđa. Os odbojka zamišljena je crta koja produljuje os udarca i prolazi kroz točku udarca dijeleći izbočinu i kolobare na dva više ili manje jednaka dijela (sl. 3a). Os oruđa biti će povučena tako da simetrično podijeli strane oruđa (sl. 3b). Međutim, dvostruko kutno strugalo (sl. 3c) imat će dvije osi oruđa jer bi se inače os oruđa preklapala s osi odbojka.

Odbojak ima lijevi i desni bočni (lateralni) rub, i dva poprečna (transverzalna) ruba. To su: distalni (vrh odbojka) i proksimalni na kojem se nalazi plohak. Oruđa prema tipološkim konvencijama usmjeravamo tako da dorzalnu stranu okrenemo prema sebi, a da plohak odnosno proksimalni dio bude dolje. No nije uvijek tako. Primjerice šiljak koji

je načinjen na plošku orijentiramo tako da je šiljak gore (distalni dio odbojka je dolje), dok kod kutnog strugala plohak uvijek mora biti dolje. Kod grebala nastalog na plošku obrađeni rub bit će okrenut prema gore.

Odbojak ili jezgra obično nisu oruđe dok se dodatno ne obrade. Obradba tj. dodatna obradba (retuš) nastaje kvrcanjem manjih odbojaka na radnom rubu ili površini budućeg oruđa¹². Tip obradbe često je bitna odrednica tipološke analize paleolitičkog materijala i uglavnom ovisi o tehnici odbijanja i vrsti čekića. Tako se npr. upotrebom tvrdog čekića (kamen) postiže duboka i žljebasto oblikovana obradba, a korištenjem mekog čekića (drvena palica ili kost) obradba je plića i pravilnija. Druge karakteristike obradbe uvjetovane su tehnikom.

Ako obradba prekriva cijelu stranu oruđa (dorzalnu, ventralnu ili obje) nazivamo ju površinskom, a ukoliko se nalazi samo na rubu, rubnom. Obradba je neprekidna ako se nalazi na cijelome bočnom rubu (sl. 4a, lijevi bočni rub), isprekidana ako se nalazi na dijelovima ruba (sl. 4a, desni bočni rub). Od udaraca na ventralnoj strani oruđa obradba nastaje na dorzalnoj strani i takvu obradbu nazivamo izravnom (sl. 4a). Ako se obradba nalazi na ventralnoj strani, što znači da je udarano s dorzalne strane, nazivamo je obratnom (sl. 4b). Ukoliko je izmjenično obrađivan dio ruba s ventralne a drugi dio s dorzalne strane, obradba je izmjenična (sl. 4d). Izmjeničnu obradbu imamo i kada je jedan bočni rub neprekidno obrađen na dorzalnoj, a drugi na ventralnoj strani (sl. 4c). Međutim da bi se naziv razlikovao od prethodnog, ovu obradbu možemo imenovati izmjeničnom-neprekidnom.

SL. 4

U slučaju kada je kut između obradbe i ventralne strane oruđa veći od 45°, obradba je strma.

Ako se obradba nalazi s dorzalne i ventralne strane na istom rubu oruđa, tj. istodobno je izravna i obratna, nazivamo je obostranom (bifacijalnom). Oruđe možemo nazvati obostranim kada se površinska obradba proteže po obje njegove strane.

Kao poseban tip valja navesti rubnu, kratku obradbu. Ona je vrlo sitna i okrugla, pa se poput nanizanih perli nalazi na rubu oruđa. Može biti lagano strma ili polustrma.

Tipovi obradbe:¹³

1) Ljuskasta obradba (sl. 5a, b)

Nazivamo je još i klasičnom musterijenskom obradbu.¹⁴ Široka je i kratka. Na distalnom kraju obradbe šira je nego na proksimalnom. Izgleda kao riblje ljuske. Dobiva se direktnim odbijanjem kamenim ili drvenim čekićem. U našoj literaturi često se navodi kao školjkasta obradba.

2) Stepeničasta obradba (sl. 5e)

Isto što i stepenasta obradba. Njezin izgled podsjeća na stepenice koje čine stubište. Razvijena je u musterijenu tipa Quina. Dobiva se upotrebom čekića od drva ili kosti ne koristeći se pri obrađivanju distalnim dijelom čekića, već dijelom koji je udaljen od vrha.

3) Usporedna obradba (sl. 5d)

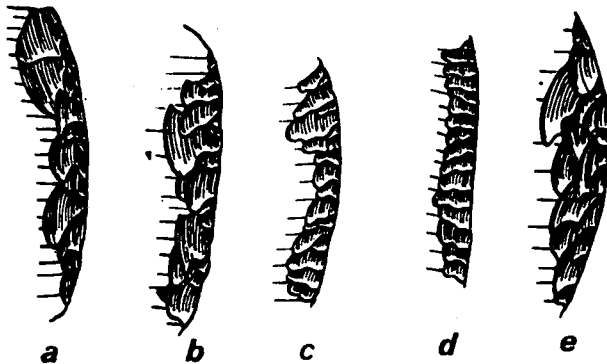
Uska je, plitka, izdužena i paralelna. Najrazvijenija je u solitrejenu, a dolazi i u musterijenu (s ašelejenskom tradicijom). Nastaje odbijanjem mekanim čekićem, indirektnim odbijanjem (preko dlijeta), ili pritiskom.

4) Suusporedna obradba (sl. 5c)

Manje je pravilna od usporedne obradbe i česta u musterijenu.

5) Plošno izbočena obradba

Naziv je uveo Mac Burney. F. Bordes¹⁵ drži da se ovdje više radi o tehnici (bifacijalnoj) nego o posebnom tipu obradbe.

SL. 5

Osnovna nazivlja za oruđa srednjeg i mladog paleolitika

1. ŠILJCI - (POINTES) - T. 1, br. 1, 2, 3, 4 i 5.

Šiljci su izduženi tanki artefakti oštrog vrha. Bočni rubovi ovih oruđa spajaju se u vrhu tvoreći oštar kut. Međutim, ponekad možemo biti u nedoumici gdje smjestiti oruđe, u šiljke ili primična strugala. Za pomoć u rješavanju ovog problema F. Bordes je predložio komičnu definiciju koja kaže - ako bismo oruđe mogli nataknuti na držak i poći u lov na medvjede, zasigurno se radi o šiljku.¹⁶ U musterijenu i mlađem paleolitiku razlikujemo više tipova šiljaka. Uočljiva je razlika između šiljaka koji se javljaju u musterijenu (T. 1, br. 1-3), prema mlađepaleolitičkim (npr. T. 1, br. 4-5).

Šiljci se, pod tim nazivom, često spominju u našoj znanstvenoj literaturi i ne predstavljaju problem kod imenovanja paleolitičkih artefakata.

2. PUŽNICI - (LIMACES) - T. 1, br. 6 i 7.

Ova vrsta oruđa često je u stranoj literaturi opisivana kao dvostruki šiljci, međutim vjerojatnije je da se radi o dvostrukim primičnim strugalima na što je upozorio F. Bordes.¹⁷ Oba kraja su zatupljena, na površini alatke nalazi se obradba, plohak je skinut obradbom ili je od njega ostao samo dio. Ponekad se na površini pužnika nalazi dio okorine.

3. STRUGALA - (RACLOIRS) - sl. 3b, c; sl. 6a, b, c, d; T. 1, br. 8; T. 2, br. 1, 2, 3 i 4.

Strugala su vrlo česta u srednjem paleolitiku (već se pojavljuju u ašelejenu) a rijetko dolaze u mlađem paleolitiku i neolitiku. Najkarakterističnija su za musterijen iako su pojedini tipovi musterijena siromašni strugalima. Načinjena su na sječivu ili odbojku. Na radnom rubu strugala nalazi se obradba. Ona dolazi na jednom ili više rubova ovog oruđa čineći izbočenu, ravnu ili udubljenu poluoštricu. Namjena obradbe, kod ovog tipa alatki, nije u tome da se rub što više zaoštiri, već da se djelomično zatupi, tj. pripremi za struganje.¹⁸ Strugala dijelimo u više tipova.

Ako se samo na jednom bočnom rubu strugala nalazi obradba, nazivamo ga jednostranim ili jednostavnim (T. 1, br. 8). Raspoznavanje pojedinih podtipova jednostranih strugala prikazano je (po F. Bordesu) pomoću crteža na sl. 6. Uz obrađeni (radni) rub strugala prislonimo olovku ili ravnalo; ako olovka u jednoj točki dotiče obrađeni rub (sl. 6b) strugalo je izbočeno (konveksno), ako olovka u više točaka (sl. 6a) ili po cijeloj dužini dotiče obrađeni rub, strugalo je ravno, a kod udubljenog (konkavnog) strugala olovka u dvije točke dotiče radni rub (sl. 6c). Jednostrana strugala s nejednoličnim rubom (sl. 6d) F. Bordes,¹⁹ na temelju obilježja koje prevladava, uvrštava u jednu od spomenutih grupa.

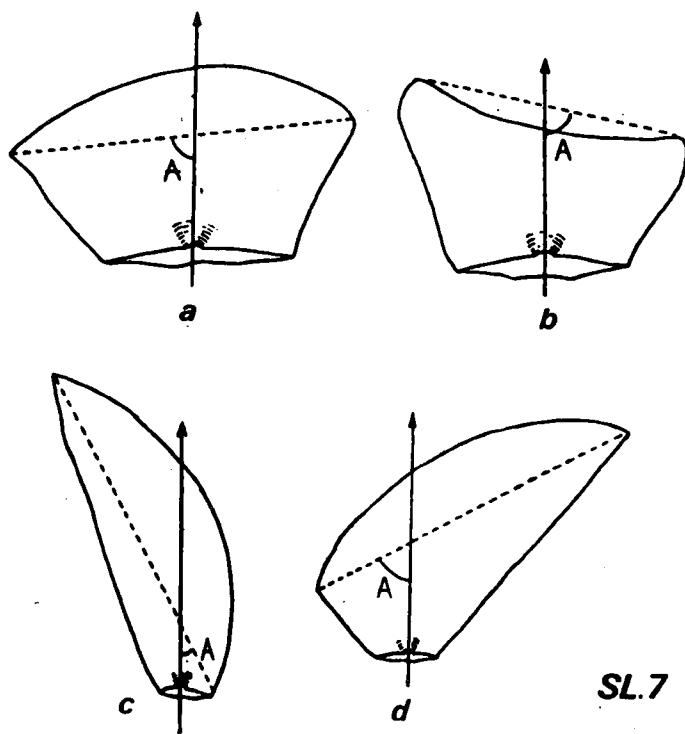
Ukoliko su dva nasuprotna (nedodirujuća) ruba obrađena (T. 2, br. 1) strugalo je dvostruko. Ono ovisno o obliku obrađenih bočnih rubova, može biti dvostruko izbočeno

(T. 2, br. 1), dvostruko ravno, dvostruko udubljeno, izbočeno-ravno ili izbočeno-udubljeno.

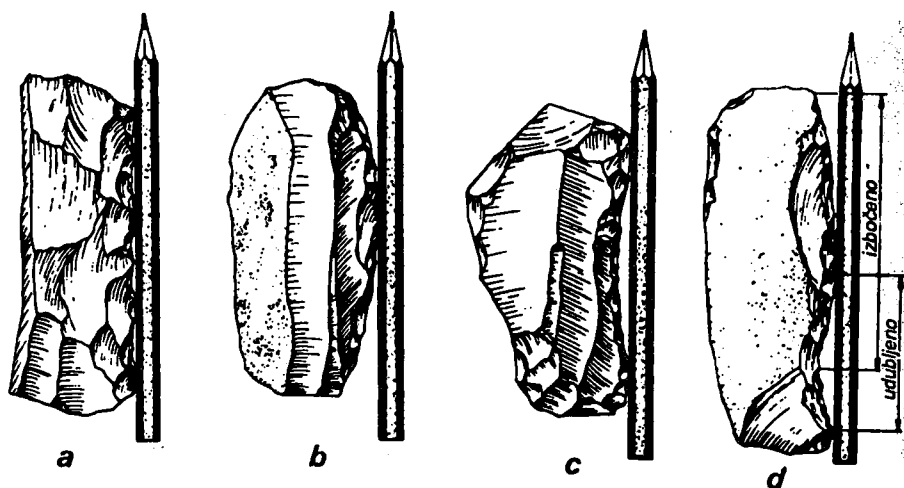
Primična (konvergentna) strugala (T. 2, br. 3) također pripadaju skupini dvostrukih strugala. Dva obrađena ruba tog oruđa međusobno konvergiraju i spajaju se u distalnom kraju, a os odbojka preklapa se s osi oruđa. Broj podtipova ovog oruđa sveden je na tri: izbočena (T. 2, br. 3), ravna i udubljena konvergentna strugala.

Kutna strugala (sl. 3b, c i T. 2, br. 2) primična su strugala u kojih se barem dva obrađena ruba spajaju pod ostrim, pravim ili tupim kutom. Os odbojka i os oruđa ne preklapaju se već tvore oštar kut veći od 25° .

Kod poprečnih (transverzalnih) strugala (T. 2, br. 4) obrađeni rub nasuprotan je plohku. Ona također mogu biti izbočena, ravna i udubljena. Kut A (sl. 7) između osi odbojka i zamišljene crte (koja spaja dva ruba oruđa), treba biti veći od 45° (sl. 7a, b, d). Ukoliko je kut manji (sl. 7c) strugalo je bočno.²⁰

SL.7

SL. 6

Novije studije upućuju da su određeni tipovi strugala nastali iz jednostranog strugala koje je mijenjalo morfologiju zbog trošenja i opetovanih obradbi jednog ili dvaju rubova.²¹

D. Gorjanović-Kramberger, S. Vuković i M. Malez koristili su u svojim radovima naziv strugala, dok je Đ. Basler za ova oruđa upotrebljavao naziv strugalice.

4. GREBALA - (GRATTOIRS) - T. 2, br. 5, 6, 7 i 8.

Grebala su oruđa načinjena na odbojku ili sječivu, kod kojih su jedan ili oba poprečna ruba obrađena. Obrađeni rub je obično zaobljen, ali može biti i ravan. Ako su grebala izrađena na širokom odbojku, približavaju se po obliku poprečnim strugalima, ali ih prema drukčijem načinu izradbe lako razlikujemo. U mlađem paleolitiku moguće je razaznati niz različitih tipova grebala, a različiti tipovi prisutni su već u starijem i srednjem paleolitiku.

Naziv grebala koristio je D. Gorjanović-Kramberger, dok je M. Malez najčešće koristio nazive grebala i strgala. Strgalima ih je imenovao i Đ. Basler. Rijetko je za ova oruđa M. Malez upotrijebio naziv strugala.²²

5. DUBILA - (BURINS) - T. 3, br. 1 i 2.

Iako je brojnost i raznolikost pojedinih tipova dubila u mlađem paleolitiku vrlo izražena, ona u starijem i srednjem paleolitiku dolaze češće nego što se obično smatralo. Ovu vrstu alatki razaznajemo pomoću dljetasto oblikovanoga radnog ruba koji može biti sjecište dviju ili više ploha oruđa, sjecište jedne ili više ploha s poprečno obrađenim rubom ili s bridom koji je nastao lomom. Korištena su za obradbu koštano oruđa pa naziv dubila dobro odgovara njihovoj namjeni.

M. Malez i Đ. Basler za ova su oruđa obično koristili naziv ubadala.

6. SVRDLA - (PERÇOIRS) - T. 3, br. 3 i 4.

Svrkla su oruđa načinjena na odbojku ili sječivu koja imaju jedan ili više šiljastih vrhova. Šiljasti vrh može biti ravan, kos ili zakrivljen.

Naziv svrdla gotovo je ujednačen u literaturi, a D. Gorjanović-Kramberger spominje svrdlo ili bušilo.²³

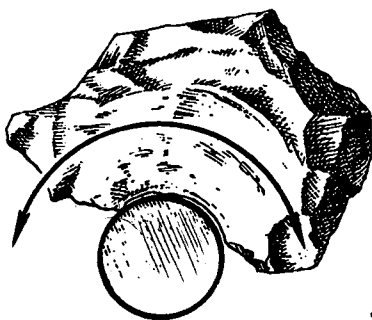
7. NOŽEVI - (COUTEAUS) - T. 3, br. 5 i 6.

Noževima nazivamo oruđa načinjena na odbojku ili sječivu, s oštricom na kojoj se mogu ustanoviti tragovi upotrebe. Nasuprotno oštrici, druga bočna strana može biti obrađena ili prekrivena okorinom.

Grebala, dubila, svrdla i noževi već postoje u starijem ili u srednjem paleolitiku, ali su vrlo razvijeni i brojni u gornjem paleolitiku, pa ih F. Bordes,²⁴ uz zarubljene odbojke i sječiva, određuje oruđima tipa mlađeg paleolitika.

8. UDUPCI - (ENCOCHES) - T. 3, br. 7.

Ova oruđa su odbojci ili sječiva s urezom (udubljenjem) koji na rubu može biti različito oblikovan. Ukoliko se na urezu nalazi obradba, alatku ćemo nazvati pravi udubak. Manji urezi na alatki mogu nastati upotrebom, npr. struganjem predmeta kružnog presjeka i tada dobivamo tzv. udubak od upotrebe. Spomenimo i udubak klaktonijenskog tipa koji se pojavljuje i u musterijenu. Većih je dimenzija načinjen jednim udarcem čekića po rubu. Urez može biti dotjeran sitnom obradbom koja također može nastati kao posljedica upotrebe.

SL. 8

Moguće je da je upotreba običnih udubaka i onih klaktonijenskog tipa bila različita. Pokusi su pokazali da su prvi bili upotrebljavani za zaobljavanje drvenih predmeta, dok su drugi služili za rezanje drva izmjeničnim okretanjem²⁵ (sl. 8).

Đ. Basler ova oruđa imenuje ankošima.²⁶

9. NAZUPCI - (DENTICULÉS) - T. 3, br. 8.

Možemo ih zvati i nazubljenim oruđima. To su oruđa na odbojku ili sječivu s jednim ili više urezima nazubljenih rubova. Javljaju se u mnogim industrijama, a posebno su česta u zupčastom musterijenu.

M. Malez²⁷ ih spominje kao zupčasta oruđa i nazubljena oruđa, a za Đ. Baslera to su nazupčene alatke.²⁸

10. SJEČIVA - (LAMES) - T. 3, br. 11 i 16.

Već je navedeno da sječivima nazivamo odbojke čija je dužina barem dva puta veća od širine. Ukoliko se na sječivima nalazi obradba, nazivamo ih obrađenim sječivima. To su oruđa s više ili manje paralelnim bočnim rubovima koji se lagano primiču. Na jednom ili oba ruba nalazi se obradba. Ova oruđa česta su u gornjem paleolitu.

M. Malez je za njih koristio naziv lamele, a Đ. Basler lamine i rezala.

11. STRUGALICE - (RACLETES) - T. 3, br. 9, 10 i 12.

Odbojak ili rjeđe dio sječiva različitog oblika, uglavnom mali i dosta tanak, sa suusporednim stranicama i neprekidnom obradbom, kratkom i neravnom, koja se uglavnom nalazi na svim rubovima.²⁹ Musterijske strugalice (T. 3, br. 9) obično se dobro razlikuju od magdalenijenskih (T. 3, br. 10 i 12).

12. PLOČICE - (LAMELLES) - T. 3, br. 13, 14 i 15.

Pločice su sitni, tanki i izduženi artefakti koji mogu biti šiljasti i obično na dorzalnoj strani imaju izražen hrbat. One posjeduju jedan ili dva obrađena ruba (bočna ili poprečna), a mogu imati jedno ili više izrađenih udubljenja.

Naziv lamele, koji je koristio Đ. Basler odnosi se na ovu vrstu oruđa.

Zaključak

Danas u svijetu postoji više sustava i tipoloških listi paleolitičkih artefakata. Oni obično donose načine analize litičkog materijala, te pregled tipova oruđa.

Iako su istraživanja paleolitika poslije drugog svjetskog rata u Hrvatskoj dosta intenzivno provedena, problemu detaljnije tipološke analize i statističke obradbe litičkog materijala nije pridavana veća pozornost. Stoga se već duže osjeća nedostatak tipologije napravljene na paleolitičkom materijalu naših nalazišta. Za izradbu takvoga tipološkog prikaza, te za detaljnu tipološku analizu artefakata pojedinog lokaliteta, potrebno je odabrati nazivlje koje bi obuhvaćalo gotovo sva oruđa i bilo usklađeno i prihvaćeno od većine stručnjaka. Tako bi se izbjeglo neujednačeno korištenje nazivlja, a u tom će opsežnom poslu osim arheologa zasigurno morati sudjelovati i jezični stručnjaci.

Ovim radom obuhvaćen je osnovni dio strukovnog nazivlja koje susrećemo u tipološkim prikazima i koristimo pri analizi paleolitičkih artefakata. Iz tipologija F. Bordesa, D. de Sonneville-Bordes i J. Perrota navedeni su samo neki osnovni tipovi oruđa srednjeg i mlađeg paleolitika. Obično se pod različitim imenima spominju u našoj literaturi, a ovdje nisu rasčlanjivani na pojedine tipske varijante pa će ovaj prijedlog, pri izradbi cjelovite terminologije, biti dopunjen i proširen.³⁰

BILJEŠKE

- 1 Bordes 1972, 22.
- 2 Bordes 1950, 19-34.
- 3 Bordes F., 1961. *Typologie du Paléolithique Ancien et Moyen*, Publications de l'Institut de Préhistoire de l'Université de Bordeaux, 1.
- 4 de Sonneville-Bordes & Perrot 1953, 323-333; de Sonneville-Bordes & Perrot 1954, 327-335; de Sonneville-Bordes & Perrot 1955, 76-79; de Sonneville-Bordes & Perrot 1956a, 408-412; de Sonneville-Bordes & Perrot 1956b, 547-559.
- 5 Pohar 1978, 11.
- 6 Pohar 1978, 7-41; Pohar 1979, 15-80.
- 7 Batović 1985, 29-32.
- 8 Brodar 1991, 49-53.
- 9 Francuski izvornici, koje sam preveo s prof. Anom Majsec-Filipović, poslužili su mi za imenovanje, opis orijentacije i karakteristika artefakata. Pri ustanovljivanju strukovnog nazivlja savjetovao sam se s prof. Tomislavom Ladanom. Zahvaljujem im na pomoći, kao i Miljenku Greglu na doradi crteža.
- 10 U našoj znanstvenoj literaturi koristi se riječ odbitak koja je u hrvatskom jeziku uglavnom poprimila apstraktno značenje i ne može se odnositi na komad kamena odbijen mehaničkim udarcem. Stoga je francusku riječ *éclat*, u ovom slučaju, prikladnije prevesti kao odbojak, odlomak, otkidak, ocjepak ili iver.
- 11 Bordes 1988, 15-16.
- 12 Riječ *retuš* je preuzeta iz francuskog jezika (*retouche*) gdje ima općenito značenje (popravak, prerađivanje, prerada; popravljeno mjesto), dok u hrvatskom *retuš* znači ispravljanje, dotjerivanje crteža, fotografske snimke ili negativa. Kod litičkog oruđa ovim se izrazom želi označiti dorada, odnosno dodatna obradba, pa je umjesto riječi *retuš* prikladnije upotrijebiti riječ obradba.
- 13 Bordes 1988, 19.
- 14 Bordes 1988, 19.
- 15 Bordes 1988, 19.
- 16 Bordes 1954, 338; Bordes 1988: 37.
- 17 Bordes 1988, 39.
- 18 Bordes 1988, 41.
- 19 Bordes 1988, 23.
- 20 Bordes 1988, 23.
- 21 Dibble 1987a, 109-117; Dibble 1987b, 33-45.

- 22 Malez, 1978, 16-17; Malez 1983: 114.
- 23 Gorjanović-Kramberger 1917, 29.
- 24 Bordes 1988, 49-52.
- 25 Bordes 1988, 53.
- 26 Basler 1979c, 397.
- 27 Malez 1970, 65, 66; Malez 1978, 88, 89.
- 28 Basler 1979c, 395.
- 29 de Sonneville-Bordes & Perrot 1956b, 552.
- 30 Jedino su strugala i udupci podrobnije rasčlanjeni, ali nisu navedeni svi tipovi.

POPIS LITERATURE

- Basler 1979a Đ. Basler, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini, PJZ 1, Sarajevo 1979.
- Basler 1979b Đ. Basler, Paleolitske regije i kulture u Bosni i Hercegovini, PJZ 1, Sarajevo 1979.
- Basler 1979c Đ. Basler, Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Crnoj Gori, PJZ 1, Sarajevo 1979.
- Batović 1985 Š. Batović, Izrada naše arheološke terminologije, Obavijesti HADa 17/1, Zagreb 1985.
- Bordes 1950 F. Bordes, Principes d'une méthode d'étude des techniques de débitage et de la typologie du Paléolithique ancien et moyen, L'Anthropologie T. 54, Paris 1950.
- Bordes 1954 F. Bordes, Notules de typologie paléolithique, Bull. Soc. Préhist. franç. 51, Paris 1954.
- Bordes 1972 F. Bordes, *The Old Stone Age*, Mc Graw - Hill Book Company, New York, Toronto 1972.
- Bordes 1988 F. Bordes, *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, Presses du CNRS, 1988.
- Brézillon 1983 N. M. Brézillon, *La dénomination des objets de pierre taillée*, IVe suppl. a Gallia préhistoire, Paris 1983.
- Brodar 1991 M. Brodar, Napomene o srpskohrvatskoj paleolitskoj terminologiji, Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu, Sarajevo 1991.
- Dibble 1987a H. L. Dibble, The Interpretation of Middle Palcolithic Scraper Morphology, *American Antiquity* 52(1), 1987.
- Dibble 1987b H. L. Dibble, Reduction Sequences in the Manufacture of Mousterian Implements of France, *The Pleistocene Old World, Regional Perspectives*, New York 1987.
- Đuričić 1985 Lj. Đuričić, Sistem prikupljanja podataka za analizu industrije okresanog kamena, *Starinar* 36, Beograd 1985.
- Gorjanović-Kramberger 1913
D. Gorjanović-Kramberger, *Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj*, Zagreb 1913.
- Malez 1970 M. Malez, Paleolitska kultura Krapine u svjetlu novih istraživanja, *Krapina 1899-1969*, JAZU, Zagreb 1970.
- Malez 1978 M. Malez, Stratigrafski, paleofaunski i paleolitski odnosi krapinskog nalazišta, *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*, JAZU, Zagreb 1978.
- Malez 1979a M. Malez, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj, PJZ 1 Sarajevo 1979.
- Malez 1979b M. Malez, Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Hrvatskoj, PJZ 1 Sarajevo 1979.

- Malez 1987 M. Malez, Pregled paleolitičkih i mezolitičkih kultura na području Istre, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izd. HADa 11/1, Pula 1987.
- Malez 1983 M. Malez, Razvoj kvartara, fosilnog čovjeka i njegovih materijalnih kultura na tlu sjeverne Hrvatske, Varaždinski zbornik 1181 - 1981, Varaždin 1983.
- Pohar 1978 V. Pohar, Tipologija in statistična obdelava mlajšepaleolitskih kamenih orodnih inventarjev, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 6, Ljubljana 1978.
- Pohar 1979 V. Pohar, Tehnika izdelave in tipologija staro- in srednje paleolitskega kamenega orodja, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 7, Ljubljana 1979.
- de Sonnevile-Bordes 1974/75 D. de Sonnevile-Bordes, Les listes - types. Observation de méthode, Quaternaria 18, Roma 1974/75.
- de Sonnevile-Bordes & Perrot 1953 D. de Sonnevile-Bordes & J. Perrot, Essai d'adaptation des méthodes statistiques au Paléolithique supérieur, Premiers résultats, Bull. Soc. Préhist. franç. 50, Paris 1953.
- de Sonnevile-Bordes & Perrot 1954 D. de Sonnevile-Bordes & J. Perrot, Lexique typologique du Paléolithique supérieur, Bull. Soc. Préhist. franç. 51, Paris 1954.
- de Sonnevile-Bordes & Perrot 1955 D. de Sonnevile-Bordes & J. Perrot, Lexique typologique du Paléolithique supérieur, Bull. Soc. Préhist. franç. 52, Paris 1955.
- de Sonnevile-Bordes & Perrot 1956a D. de Sonnevile-Bordes & J. Perrot, Lexique typologique du Paléolithique supérieur, Bull. Soc. Prehist. franç. 53, Paris 1956, p. 408-412
- de Sonnevile-Bordes & Perrot 1956b D. de Sonnevile-Bordes & J. Perrot, Lexique typologique du Paléolithique supérieur, Bull. Soc. Préhist. franç. 53, Paris 1956, p. 547-559.
- Vuković 1950 S. Vuković, Paleolitska kamena industrija spilje Vindije, Historijski zbornik 1-4, Zagreb 1950.

Résumé

PROPOSITION DE BASE PROFESSIONNELLE DE LA DENOMINATION POUR LE
PALEOLITHIQUE MOYEN ET SUPERIEUR

Les recherches du Paléolithique après la deuxième guerre mondiale en Croatie sont assez intensément exécutées, mais au problème d'analyse détaillée typologique du traitement statistique du matériel lithique n'est pas accordée une plus grande attention. C'est pourquoi depuis un certain temps il manque de la typologie faite sur le matériel paléolithique de nos sites. Pour l'élaboration d'un tel compte rendu, ainsi que pour une analyse typologique détaillée des outillages d'une certaine localité, il est nécessaire de choisir la dénomination comprenant presque tous les outils et qui soit convenue et acceptée par la majorité de professionnels.

Dans cet article sont mentionnées toutes les expressions professionnelles inévitables dans l'analyse de matériel lithique et sont proposées des dénominations pour les types d'outils mentionnés souvent sous la dénomination différente dans notre littérature scientifique.

La dénomination et les principes de base de la distinction des outillages sont fondés principalement sur les typologies de F. Bordes, D. de Sonneville Bordes et J. Perrot.

Traduction: A. Majsec-Filipović

POPIS SLIKA I TABLI

- Sl. 1 - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 17, sl. 1, br. 1.
- Sl. 2a, b, c, d - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 17, sl. 1, br. 2A, B, C, D.
- Sl. 3a, b, c - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 17, sl. 1, br. 3, 4, 5.
- Sl. 4a, b, c, d - Brézillon N. M., 1983. La dénomination des objets de pierre taillée, str. 109, sl. 20/o, p, q, r.
- Sl. 5a, b, c, d, e - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 20, sl. 2, br. 1a, b, c, d, e.
- Sl. 6a, b, c, d - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 20, sl. 2, br. 3, 4, 5, 6.
- Sl. 7a, b, c, d - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 28, sl. 3, br. 1, 2, 3, 4.
- Sl. 8 - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, str. 28, sl. 3, br. 9.

TABLA 1:

- Br. 1 - Krapina, musterijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 18, br. 3.
- Br. 2 - Oissel, tipičan musterijen - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, T. 9, br. 7.
- Br. 3 - Vindija, musterijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 32, br. 9.
- Br. 4 - Laussel, mladi perigordijen - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 549, sl. 1, br. 24.
- Br. 5 - Les Vachons, mladi perigordijen - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 549, sl. 1, br. 26.
- Br. 6 - Krapina, musterijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 17, br. 1.
- Br. 7 - Abri Chadourne, Les Eyzies (Dordogne), sloj C, musterijen tip Quina - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, T. 13, br. 7.
- Br. 8 - Krapina, musterijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 19, br. 1.

TABLA 2:

- Br. 1 - Combe-Grenal, sloj L, musterijen tip Quina - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et moyen, T. 18, br. 15.
- Br. 2 - Oissel (Seine-Maritime), tipičan musterijen - Bordes F., 1988. Typologie du Paléolithique ancien et

- moyen, T. 22, br. 1.
- Br. 3 - Le Tillet, musterijen s ašejejskom tradicijom, Musée de Chelles - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, T. 19, br. 11.
- Br. 4 - Krapina, musterijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 19, br. 5.
- Br. 5 - Šandalja II, mladi orinjasijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 26, br. 6.
- Br. 6 - Montguillain (Oise), musterijen - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, T. 33, br. 7.
- Br. 7 - Šandalja II, stariji orinjasijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 27, br. 6.
- Br. 8 - Šandalja II, stariji orinjasijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 27, br. 8.

TABLA 3:

- Br. 1 - Labattut, mladi perigordijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956a. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 409, sl. 2, br. 9.
- Br. 2 - Laugerie-Basse, magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956a. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 411, sl. 1, br. 2.
- Br. 3 - Laugerie-Haute, mladi magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1955. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 52, str. 79, sl. 2, br. 9.
- Br. 4 - Laugerie-Haute, solitrejen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1955. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 52, str. 79, sl. 2, br. 6.
- Br. 5 - Abri Audi, Les Eyzies, musterijen s ašejejskom tradicijom - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, T. 35, br. 20.
- Br. 6 - La Ferrassie, perigordijen I - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 549, sl. 1, br. 2.
- Br. 7 - Combe-Grenal, sloj K1, musterijen tip Quina - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, T. 39, br. 4.
- Br. 8 - Pech de l'Azé, sloj 3, musterijen s ašejejskom tradicijom - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, T. 40, br. 3.
- Br. 9 - Oissel (Seine-Maritime), tipičan musterijen - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, T. 38, br. 1.
- Br. 10 - Le Placard, mladi magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 555, sl. 4, br. 5.
- Br. 11 - Šandalja II, stariji orinjasijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 27, br. 4.
- Br. 12 - Le Placard, mladi magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 555, sl. 4, br. 15.
- Br. 13 - La Madeleine, magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 557, sl. 5, br. 2.
- Br. 14 - La Madeleine, magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 557, sl. 5, br. 6.
- Br. 15 - Laugerie-Basse, mladi magdalenijen - Sonnevile-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, Bull. Soc. Préhist. franç., Paris, 53, str. 557, sl. 5, br. 24.
- Br. 16 - Šandalja II, mladi orinjasijen - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, T. 26, br. 5.

LA LISTE DES FIGURES ET PLANCHES

- Fig. 1 - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 17, fig. 1, n° 1.
- Fig. 2a, b, c, d - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 17, fig. 1, n° 2A, B, C, D.
- Fig. 3a, b, c - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 17, fig. 1, n° 3, 4, 5.
- Fig. 4a, b, c, d - Brézillon N. M., 1983. *La dénomination des objets de pierre taillée*, p. 109, fig. 20/o, p, q, r.
- Fig. 5a, b, c, d, e - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 20, fig. 2, n° 1a, b, c, d, e.

Fig. 6a, b, c, d - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 20, fig. 2, n° 3, 4, 5, 6.

Fig. 7a, b, c, d - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 28, fig. 3, n° 1, 2, 3, 4.

Fig. 8 - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, p. 28, fig. 3, n° 9.

PLANCHE 1:

N° 1 - Krapina, Moustérien - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 18, n° 3.

N° 2 - Oissel, Moustérien typique - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 9, n° 7.

N° 3 - Vindija, Moustérien - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 32, n° 9.

N° 4 - Laussel, Périgordien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 549, fig. 1, n° 24.

N° 5 - Les Vachons, Périgordien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 549, fig. 1, n° 26.

N° 6 - Krapina, Moustérien - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 17, n° 1.

N° 7 - Abri Chadourne, Les Eyzies (Dordogne), couche C, Moustérien type Quina - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 13, n° 7.

N° 8 - Krapina, Moustérien - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 19, n° 1.

PLANCHE 2:

N° 1 - Combe-Grenal, couche L, Moustérien type Quina - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 18, n° 15.

N° 2 - Oissel (Seine-Maritime), Moustérien typique - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 22, n° 1.

N° 3 - Le Tillet, Moustérien de tradition acheuléenne, Musée de Chelles - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 19, n° 11.

N° 4 - Krapina, Moustérien - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 19, n° 5.

N° 5 - Šandalja II, Aurignacien supérieur - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 26, n° 6.

N° 6 - Montguillain (Oise), Moustérien - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 33, n° 7.

N° 7 - Šandalja II, Aurignacien inférieur - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 27, n° 6.

N° 8 - Šandalja II, Aurignacien inférieur - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 27, n° 8.

PLANCHE 3:

N° 1 - Labattut, Périgordien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956a. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 409, fig. 2, n° 9.

N° 2 - Laugerie-Basse, Magdalénien - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956a. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 411, fig. 1, n° 2.

N° 3 - Laugerie-Haute, Magdalénien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1955. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 52, p. 79, fig. 2, n° 9.

N° 4 - Laugerie-Haute, Solutréen - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1955. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 52, p. 79, fig. 2, n° 6.

N° 5 - Abri Audi, Les Eyzies, Moustérien de tradition acheuléenne - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 35, n° 20.

N° 6 - La Ferrassie, Périgordien I - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 549, fig. 1, n° 2.

N° 7 - Combe-Grenal, couche K1, Moustérien type Quina - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 39, n° 4.

N° 8 - Pech de l'Azé, couche 3, Moustérien de tradition acheuléenne - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 40, n° 3.

- N° 9 - Oissel (Seine-Maritime), Moustérien typique - Bordes F., 1988. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, pl. 38, n° 1.
- N° 10 - Le Placard, Magdalénien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 555, fig. 4, n° 5.
- N° 11 - Šandalja II, Aurignacien inférieur - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 27, n° 4.
- N° 12 - Le Placard, Magdalénien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 555, fig. 4, n° 15.
- N° 13 - La Madeleine, Magdalénien - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 557, fig. 5, n° 2.
- N° 14 - La Madeleine, Magdalénien - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 557, fig. 5, n° 6.
- N° 15 - Laugerie-Basse, Magdalénien supérieur - Sonneville-Bordes D. de, Perrot J., 1956b. *Lexique typologique du Paléolithique supérieur*, *Bull. Soc. Préhist. franç.*, Paris, 53, p. 557, fig. 5, n° 24.
- N° 16 - Šandalja II, Aurignacien supérieur - Malez M., 1979. *PJZ*, 1, pl. 26, n° 5.

